

SOVJETSKA STVARNOST U JUGOSLOVENSKIM MEDIJIMA (1945–55)¹

APSTRAKT: Studija je posvećena oblikovanju i metamorfozi stereotipa o Sovjetskom Savezu u jugoslovenskoj štampi i zvaničnoj frazeologiji jugoslovenskog režima u naznačenom periodu.

Oduvek su državni sistemi nastojali da izgrade posebnu – oficijelnu frazeologiju, koja bi predočenim sistemom vrednosti opravdavala njihovo posezanje za vlašću. Totalitarni režimi 20. veka morali su tome da pridodaju razvijene mehanizme institucionalizovane represije i dobro organizovane masovne propagande². Posmatran u tom kontekstu, komunistički poduhvat se od samog početka, kao pokret i kasnije – kao koncept vlasti, naslanjao na snagu i uverljivost propagandnih slogana i agitacije. V. I. Lenjin je odmah po dolasku u Petrograd, u poznatim „Tezama” iz aprila 1917. godine, isticao činjenicu da je Rusija tada bila „najslobodnija zemlja na svetu od svih zaraćenih zemalja”³. Bez namere da hvali provizorni režim u Rusiji, on je, u stvari, ukazivao na njegove slabosti.

Silovite reči i demagoške parole boljševika bile su važno sredstvo u osvajanju vlasti i kasnije u održavanju tekovina revolucije. Frazeologija sovjetskog režima bila je utoliko zahtevna što je morala da pomiri očiglednu bedu svakidašnjice sa utopijom predočenog sveta, čije se ostvarenje pomeralo neprestano i sve dalje u budućnost. Značaj realnog života uzmicao je pred fikcijom socijalističke sutrašnjice.

Novija istraživanja Roberta Turstona pokazuju da u većini sovjetske populacije, čak ni vrhunac institucionalizovane represije, u drugoj polovini tridesetih godina, nije oslabio veru u režim i njegove propagandne slogane. Kolika je bila snaga kolektivne

¹ Rad predstavlja deo studije „Hladni rat i zvanična frazeologija jugoslovenskog režima 1945–55”, koja je izložena na međunarodnom skupu „Velike sile i male države u hladnom ratu – slučaj Jugoslavije 1945–55”, održanom novembra 2003. godine u Arhivu Jugoslavije u Beogradu. Nastao je u okviru projekta „Istorija srpskih (jugoslovenskih) državnih institucija i znamenitih ličnosti u 20. veku” koji je odobrilo Ministarstvo za nauku i ekologiju (br. 1194).

² Ovim povodom Hana Arent je komentarisala da „samo gomilu i elitu može da privuče žestina totalitarizma”, a da „mase treba osvajati putem propagande”, – H. Arent, *Izvori totalitarizma*, Beograd 1998, 349.

³ Lenjin je mislio na neograničenu slobodu štampe i političkog delovanja u Rusiji..., В.И.Ленин, Сочинения (24. Том), Москва, 1955, 4. Objavljene su prvi put u *Pravdi*, 7/20. aprila 1917. u tekstu „О задачих пролетариата в данной революции”.

uobrazilje može se naslutiti iz činjenice da su sovjetski građani, koji su kasnije emigrirali na Zapad, još dugo posle ovih događaja istinski verovali u „podmićene sabote-re” i „špijune imperijalističkih zemalja” širom Rusije. Ulazeći u psihološke mehanizme potiskivanja i kočenja svesti autor objašnjava sveopštu psihozu u kojoj se moglo poverovati da je slavni konstruktor aviona Tupoljev – običan saboter, a maršal Tuhačevski, nemački špijun⁴.

Slične matrice „ispiranja mozgova” i „utopije na vlasti” nastale su u evropskim zemljama u kojima su krajem Drugog svetskog rata zagospodarili Sovjeti. Poslušni kadrovici iz podzemnog sveta Kominterne, slepo odani ličnosti generalisimusa, instalirani su na položaje vlasti, moći i uticaja. Jugoslovenski slučaj imao je u tome specifičnosti.

U Jugoslaviji je tokom rata nastao jedan samonikli, autentični, domaći pokret komunističke gerile, koja je bila dobro organizovana, a krajem rata već imala u rukama pouzdane instrumente izvršne vlasti i mrežu NOO-a širom zemlje. Komunistički poredak u Jugoslaviju nisu doneli sovjetski tenkovi, već ga je pripremao jedan oslobodilački pokret, priznat od saveznika. Prenos vlasti je ovde izveden neposrednije, uz veoma kratak period prelaznog, državno-pravnog provizorijuma. Mali recidiv predratne konspirativnosti KPJ ispoljavao se u odbijanju Josipa Broza da na zvaničnim konferencijama za štampu posle rata potvrdi svoj položaj partijskog generalnog sekretara.

Veliki izazov komunističkom režimu u Jugoslaviji pojavio se u vreme kada je on, institucionalno, ideološki i faktički, bio već potpuno konsolidovan i to sa one strane odakle se to najmanje moglo očekivati. Sukob sa Informbiroom, u leto 1948. godine, proizveo je dramatične obrte u domenu spoljnopolitičke orijentacije, ideologije i realpolitike jugoslovenskog režima. Emocije koje su jugoslovenski komunisti gajili prema Sovjetskom Savezu bile su dovedene u pitanje. Ovaj rad pokušaće da ustanovi na koji način se svakodnevna dnevno-politička frazeologija jugoslovenskih vlasti i medija prilagođavala ovim velikim promenama.

Direktive, kritika, cenzura i autocenzura

Već smo pomenuli izvesne specifičnosti jugoslovenskog modela komunizma u odnosu na Sovjetski Savez i modele tzv. narodnih demokratija. U medijskoj sferi, sovjetski, direktivni sistem prevladavao je neposredno posle rata. Vladimir Dedijer,⁵ visoki partijski rukovodilac u Upravi za agitaciju i propagandu, može biti merodavan izvor za ocenu koncepta uređivačke politike jugoslovenskih listova u tom periodu. U predavanju⁶, koje je održao oktobra 1947. godine, on navodi sledeće:

⁴ R. W. Thurston, *Life and Terror in Stalin's Russia (1934–1941)*, Yale University Press, 1996, 152–163.

⁵ „Rukovodilac sektora za štampu i agitaciju u Upravi za agitaciju i propagandu u CK KPJ” V. Dedijer, *Izgubljena bitka Josifa Visarionoviča Staljina*, Sarajevo 1969, 9.

⁶ „Uloga štampe i njeno mesto u partijskom radu” (održano 24. oktobra 1947)” Arhiv Jugoslavije (AJ)-Ideološka komisija CKSKJ (507, VIII), IV-a-2.

„(...) Što se tiče samog problema rukovođenja štampe (od 1945. godine – prim. autori), kod nas desile su se krupne greške. Jedna od tendencija bila je da prosto agit - propi postanu redakcije listova, da agit - propi postanu cenzori listova, da urednici trče u agit - prop i nose svaki članak. Takav sistem rada naneo je velike štete što redakcije naših listova nisu živele političkim životom nego se oslanjale na agit - prop, onda su dobijale direktivu, pregledali su im članke i oni su prosto prestali da misle kada agit - prop kaže sve što treba. Međutim mi smo još u majskom savetovanju (1947? – prim. autori) gde je drug Đilas ukazao na štetnost takvog rada, postavili nov sistem u rukovođenju štampom koji se ogleda u sledećem: mi treba da se trudimo da redakcije pojedinih listova osamostalimo, da mi redakcije pretvorimo u politička tela, da inicijativa za reagovanje na pojedine događaje dolazi od samih redakcija. (...) Osamostaljenje redakcije ne treba shvatiti da redakcije ne treba da imaju baš nikakvu vezu sa Partijom. Obratno, agit - propi su dužni da prate rad redakcija ali treba da imaju samo idejnu stranu, da budu idejno rukovodstvo i ništa više.”

U pogledu „osamostaljivanja” redakcija Dedijer u istom predavanju saopštava da je sa praksom direktivnog postupanja u odnosu sa medijima bilo prekinuto pre devet meseci, „ali ona se i posle devet meseci oseća”. Zanimljivo je, naposljetku, njegovo izlaganje o sovjetskom obrascu javnih medija. U izvesnoj meri on ga kritikuje upravo zbog direktivnosti koje su se jugoslovenski mediji tobož oslobodili.

Dakle, princip direktivne politike u redakcijama listova, po Dedijeru, trajao je do prve polovine 1947. godine, a inicijator svojevrstne liberalizacije medija koja je tada nastupila bio je Milovan Đilas. Redakcije listova trebalo je da budu „osamostaljene” ali pod kontrolom partijskih organa. Ovaj, u mnogo čemu protivrečan, stav nalazimo i kasnije u Đilasovim istupanjima. Marta 1949. godine, na savetovanju propagandista on poručuje: „Mislim da ste razumjeli pravilno da ne treba da očekujete iz Beograda direktive za svaki članak. Materijale neke dobićete iz Beograda, ostalo vi sami gurajte. Treba, naravno, voditi uvijek računa o pravilnosti partijske linije i članke kontrolisati u agitpropu.”⁷ Avgusta 1951. godine, povodom pisanja *Borbe*, njegovo istupanje je još liberalnije: „Naša štampa treba da je organ čitavog javnog mnjenja, a ne vlasništvo ustanova, države pa čak ni Partije”⁸.

Za bliže razumevanje fenomena propagande u komunističkoj Jugoslaviji biće od koristi ako prenesemo malo od atmosfere sa savetovanja propagandista održanog 5. juna 1951⁹. Savetovanju su, uz Đilasa, prisustvovali najistaknutiji teoretičari Partije: Kidrič, Kardelj, Zihelr i Baće. Govori su trajali satima i bili su prepuni apstraktnih, filozofskih spekulacija iz sveta dijalektičkog materijalizma. Boris Zihelr raspredao je istoriju filozofije i nauke, od Hegela i početka razvoja prirodnih nauka do jugoslovenske revolucije. On raspravlja o odnosu „formalne logike i dijalektike”, a dijalektiku

⁷ „Savjetovanje u Upravi za agitaciju i propagandu CK KPJ po nekim aktuelnim pitanjima agitacije i propagande od 28. marta 1949”, AJ-507, VIII, II/4-d-18.

⁸ AJ-507, VIII, II/2-a-29.

⁹ AJ-507, VIII, II/4-d-20 (zapisnik sa savetovanja).

kvalifikuje kao „kvantitativno gomilanje, koje na određenoj tački prelazi u novi kvalitet” itd... itd. Od ovog stila ne odstupaju ni drugi govornici. Čitajući Kidriča učinilo nam se na trenutak da je pokušavao filozofski da pronikne u ontološku suštinu započete petoletke. Političke aktuelnosti doticane su u pokušaju da se sovjetski „revizionizam” podvede pod neku od kategorija koje su u svojim delima predvideli klasici marksizma. Iako se radilo o „savetovanju propagandista” praktične savete o vođenju propagande protiv Informbiroa nalazimo samo u izlaganju M. Đilasa. Ovi saveti, međutim, nisu bili onako „praktični” kako smo očekivali.

Evo kako Đilas vidi mogućnost za razumevanje i tumačenje aktuelnih problema na relaciji KPJ – Informbiro: „Definitivnih odgovora apsolutno ne može da bude zato što je to jedna borba koja se kreće, koja se razvija, koja se razvija stalno, a time i pitanja jedna za drugim (...) S druge strane mislim da je izvanredno pogrešno smatrati da na sva ta pitanja treba da odgovori bilo jedan čovek pa čak i određeni forum. *Mislim da je pogrešno očekivati da Biro CK KPJ treba da odgovori na ta pitanja* (kurziv, – autori). To su pitanja dugog naučnog i teoretskog rada koja treba studirati (...) a koja će to ličnost biti i koji će biti taj forum to u samoj praksi treba u daljem razvitku da se pokaže.”¹⁰

Proučavanje informativne delatnosti jugoslovenskih medija u prvoj posleratnoj deceniji bilo bi jednostavnije da je na snazi sve vreme bio sovjetski, direktivni sistem. Medijski sadržaji bili bi u tom slučaju samo transmisija volje najviših partijskih instanci. Identičnost sadržaja i ideološkog pravca javljali bi se u svim glasilima matematičkom predvidljivošću.

Opet, ne bi trebalo precenjivati značaj pomenute „liberalizacije” medija u uslovi- ma jednog totalitarnog režima. Čini se da su onako nategnute Đilasove formulacije domašaja slobode uređivanja i partijske kontrole novina, mogle samo da uvećaju konfuziju koja je nastala u glavama ljudi posle razlaza sa Sovjetskim Savezom. Ovo se naročito odnosi na spoljnopolitičke rubrike listova koje su, izuzev agencijskih vesti, uglavnom ostajale bez ikakvih redakcijskih ili autorskih komentara.

Ukoliko su zaista elementi cenzure bili uklonjeni iz novina – u njima se, kao što ćemo videti, počela javljati neka vrsta autocenzure, takođe, straha i nespremnosti da se zauzima stav o pitanjima koja nisu bila izvedena načisto ni u državnoj politici i diplomatiji. Ovome je verovatno doprinosila i oštra kritika pojedinih redakcijskih komentara od strane rukovodilaca agitpropa. Na takve slučajeve smo često nalazili u arhivskoj građi Ideološke komisije u periodu 1949–51.

¹⁰ Isto.

Nedoumice i lutanja (leto 1948 – jesen 1949)

Josip Broz je izgleda još marta 1948. godine, u trenutku obelodanjivanja nesuglasica sa Staljinom, dobro procenio pozicije sa kojih se može braniti. Već tada, refleksom iskusnog političara, on odbija bilo kakva ideološka obeležja spora: „Bolje je čitavu stvar prebaciti na međudržavne odnose – nisu u pitanju samo odnosi među partijama”¹¹. Ovako je neposrednu Brozovu reakciju zabeležio Milovan Đilas. Ona se podudara sa kasnijim Brozovim prisećanjem (o svom izlaganju na plenumu 12. aprila 1948), koje je zabeležio Vladimir Dedijer:

„Drugovi, vodite računa da se ovdje ne radi ni o kakvim teoretskim diskusijama, ne radi se ovdje o greškama KPJ, o tobožnjem našem ideološkom zastranjivanju. Ne smijemo da budemo gurnuti na diskusiju o tome. (...) ovdje se radi, prije svega, o odnosu između države i države. Meni se čini da se oni služe ideološkim pitanjima da bi opravdali svoj pritisak na nas, na našu državu.”¹²

Postavljena tako rano, ova politika našla je doslednu i potpunu primenu tek od septembra 1949. godine u nastupu jugoslovenske delegacije u OUN. Rečima Darka Bekića, jugoslovenska spoljna politika tada je napustila „herojsku” fazu u kojoj su bili naglašeni ideološki motivi, zarad real-politike sa naslonom u Povelji OUN. U međuvremenu (leto 1948 – jesen 1949), u taktici i frazeologiji nailazimo na tragove mimikrije, doktrinarstva i napregnutog osluškivanja sovjetske strane¹³. Pozicije Josipa Broza u zemlji posle otvorenog razlaza sa Staljinom (jun 1948) ostale su čvrste i nepoljuljane. Iako je unutar establišmenta vladalo jedinstvo, koje je u široj partijskoj bazi bilo potvrđeno na Petom kongresu KPJ, jula 1948. godine, za neupućene je mnogo toga zbunjujućeg ostalo u postupcima i retorici visokih partijskih funkcionera. Kongres je bio svečano zatvoren Brozovim govorom, koji se završio pokličom „genijalnom Staljinu”¹⁴, a u Brozovom referatu, nekoliko dana ranije, KPJ se obavezivala na vernost učenju Lenjina i Staljina¹⁵.

U zvaničnoj statistici jugoslovenske „Bele knjige” (za 1948, 1949. i 1950. godinu) nalazimo 1.044 zabeleženih slučajeva različitog ugrožavanja i povrede teritorijalnog integriteta FNRJ od strane susednih „narodnih republika”. U istom izvoru stoji da je tokom prvih šest meseci 1950. godine iz informbirovskih zemalja bilo emitovano pro-

¹¹ M. Đilas, *Pad nove klase*, Beograd, 1994, 89. Đilas beleži ovaj komentar u kontekstu odluke sovjetske vlade da povuče vojne instruktore iz zemlje. U istoj knjizi, na mestu gde posebno govori o svojstvima ličnosti Josipa Broza, Đilas navodi upravo ovaj njegov rezon kojim se nepogrešivo otkrila srž jugoslovenske strategije u sukobu sa SSSR-om, 260.

¹² V. Dedijer, *n. d.*, 202.

¹³ Ponekad je ovo osluškivanje bilo i bukvalno: „A i Staljin se u međuvremenu poigravao s nama, kidao nam živce. Preko moskovskog radija već nedeljama nije bilo gotovo nikakvih vesti, čak su prestali da emituju i jugoslovenske pesme. A onda, jednog dana sovjetske radio-stanice počnu da daju od jutra do večeri našu narodnu muziku. U zgradi CK u Beogradu odjednom je ušla neka radost (...)” V. Dedijer, *n. d.*, 169–70.

¹⁴ *Borba*, 30. jul 1948.

¹⁵ J. B. Tito, *Politički izvještaj na V kongresu KPJ*, Split 1976.

pagandnih radio emisija na jugoslovenskim jezicima u trajanju od 3.075 sati (4 meseca, 8 dana i 3 sata, ukupno).¹⁶ Granični incidenti, učestale pogibije jugoslovenskih graničara, provokacije i pokreti velikih vojnih jedinica, stvarali su neprestane tenzije, čak i neku vrstu predratne psihoze. Ratni planovi za slučaj agresije Sovjeta i njihovih satelita užurbano su pripremani, a od 1949. godine bilo je predviđeno i stvaranje partizanskih odreda¹⁷.

U ovim okolnostima, pojavljivanje slika sovjetskih rukovodioca kod omladinaca i u štabovima radnih brigada na Autoputu, 1950. godine, trebalo je da proizvede prvo-razrednu senzaciju i žestoku reakciju nadležnih. Međutim, u Arhivu Jugoslavije, u materijalima Agitpropa ne nalazimo veliko uznemirenje povodom tog slučaja. Za pomenute brigadire se objašnjava da su u velikoj oskudici slika maršala Tita pokupovali ove, jer ih je bilo na pretek¹⁸ (pretpostavljamo da su iz razumljivih razloga bile i jevtinije). Pažnju privlači i slučaj poljoprivrednog dobra u mariborskoj oblasti gde se prilikom predaje prelazne zastave, 1949. godine, pevala pesma: „Staljin kliče iz ruskih stepa, a odaziva mu se Tito iz bosanskih gora”. Na pitanje zašto se peva pomenuta pesma u datim prilikama, sindikalni rukovodilac odgovorio je „da su to pevali jer nisu hteli suviše da zaoštre (sukob sa IB-om – prim. autori)”¹⁹. Sovjetski motivi su i dalje bili prisutni u ikonografiji prvomajske svečanosti 1949. godine.

Zbunjuje, i statistika procentualne zastupljenosti sadržaja spoljnopolitičke rubrike najtiražnijih jugoslovenskih listova, tokom januara i februara 1949. godine. List *Narodna armija* u to vreme nije uopšte kritički pisao o IB-u, dok je 41,5% njegovih spoljnopolitičkih napisa bilo posvećeno popularisanju SSSR-a, a 22% popularisanju tzv. zemalja narodne demokratije. Više inicijative u kritičkom pisanju protiv IB-a ne nalazimo ni kod drugih jugoslovenskih listova u ovo vreme²⁰ (grafikon 1).

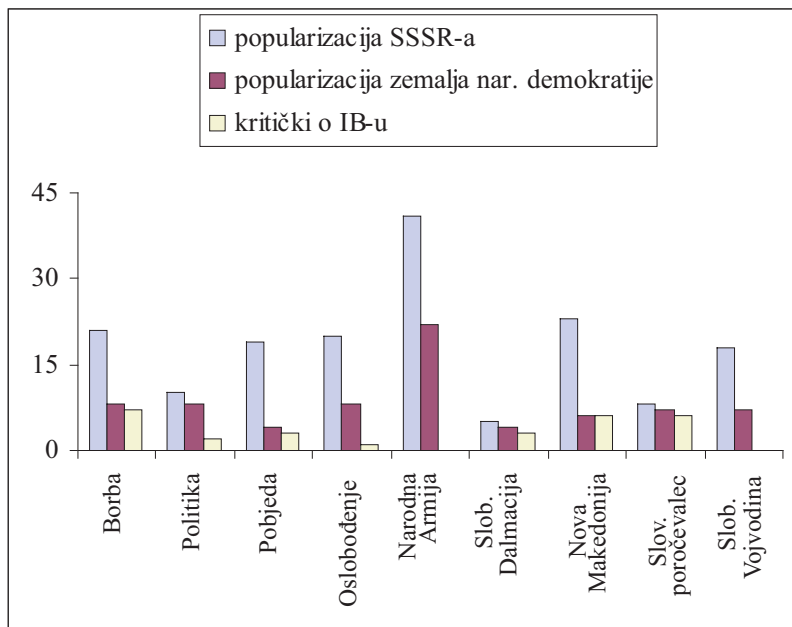
¹⁶ Livre blanc sur les procédés agressifs des gouvernements de l'URSS, de Pologne, de Tchécoslovaquie, de Hongrie, de Roumanie, de Bulgarie, et de l'Albanie envers la Yougoslavie, Beograd, 1951, 455, 481–85.

¹⁷ Detaljnije v. B. Dimitrijević, *Jugoslovenska armija 1948–1951 u iskušenju sukoba*, Zbornik radova: Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948, Beograd, 1999, 115–27.

¹⁸ „Informacije o agitaciono-propagandnom radu na Auto-putu (1950. godina)” AJ-Ideološka komisija CKSKJ (u daljem tekstu 507, VIII), VI/1-a-4. Verovatno se odnosi na autoput Beograd–Zagreb koji je početkom 1950. godine pušten u promet.

¹⁹ AJ-507, VIII, II/9–34.

²⁰ AJ-507, VIII, I/1-a-16.

Grafikon 1 Procentualna zastupljenost sadržaja u spoljnopolitičkoj rubrici listova od 1. januara do 10 februara 1949. godine (podaci Agitpropa, AJ-507, VIII, I/1-a-16)

Jugoslovenska štampa je 22. decembra 1948. godine veoma vidno i sa svim prazničnim manifestacijama čestitala rođendan Josifu Visarionoviču Staljinu. Istog meseca je u Beogradu, u zdanju Narodnog pozorišta, svečano obeležena trideseta godišnjica postojanja Crvene armije. Svetozar Vukmanović Tempo je tom prilikom održao govor u kojem se oduševljeno kliče „najboljem prijatelju Jugoslavije” i velikom strategu i organizatoru pobeđe nad fašističkim porobljivačima „(...) Generalismusu Staljinu”²¹

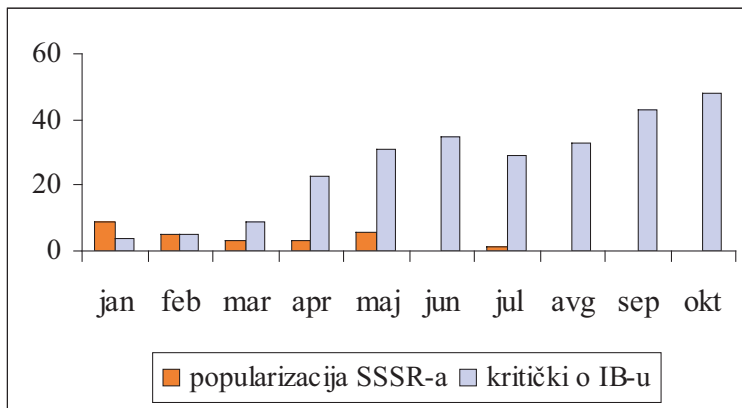
Obrnuta slika Sovjetskog Saveza

Prvi novinski članak u kom se osporavala Staljinova nepogrešivost pojavio se u zvaničnom partijskom glasilu *Borba* tek oktobra 1948, iz pera Milovana Đilasa²². Već smo ustanovili da je odsustvo striktno direktivne prakse u jugoslovenskoj žurnalistici

²¹ S. Vukmanović Tempo, *Tridesetogodišnjica sovjetske armije*, Beograd 1948, 57.

²² „O nepravdosti i neistinitim optužbama”, *Borba*, 2–4. oktobra 1948.

stvaralo nedoumice u prepoznavanju dozvoljenog kursa u spoljnopolitičkim komentarima. Pisanje o ovim temama postalo je privilegija funkcionera iz samog vrha Partije. Međutim, čak i u slučaju Đilasovog novinskog članka stvar nije prošla glatko. Josip Broz, kome je članak odnet na čitanje, tražio je da se izbací kritički deo u kome se pominje Staljinovo ime. Posle Đilasovog insistiranja članak je ipak bio objavljen u celini²³.

Grafikon 2 Broj *Borbinih* članaka po mesecima 1949. godine

Antisovjetski ton u žurnalistici je postupno sazrevao od bezazlenih pokušaja da se dokaže ideološka ispravnost i neosnovanost optužbi (tokom prve polovine 1949), do već razrađenih i uobličjenih stereotipa „ratnohuškačke politike“, „revizionizma“ i „imperijalizma“ sovjetskih vlasti. Zvanični partijski list *Borba* donosi, tokom januara 1949. godine, 8 članaka u kojima se veličaju privredni uspjesi SSSR-a, 1 antiamerički članak o pogubnom uticaju Maršalovog plana i 4 članka kritički nastrojena prema politici vlada tzv. narodnih demokratija.

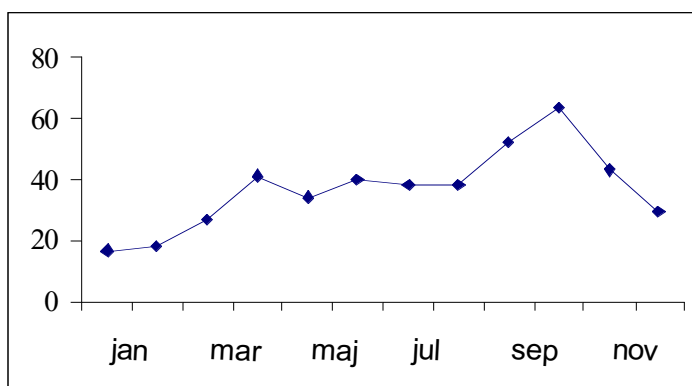
U februaru, isti list prenosi storiju o podvigu sovjetske poljoprivredne avijacije: tamo se, zahvaljujući njoj, veštačko đubrivo iz aviona baca na žitonsna polja. Dva-deset trećeg februara prenet je žestok antiamerički govor Gojka Nikoliša povodom jubileja Crvene armije. Tokom tog meseca još uvek se kritički piše samo o narodnim demokratijama. Takvih članaka bilo je 5 – onoliko koliko je tog meseca bilo objavljeno u svrhu popularisanja „prve zemlje socijalizma“. Marta 1949. godine prvi put nailazimo na veći broj članaka koji su kritički prema IB-u (ukupno 8), od onih koji popularišu SSSR (ukupno 3).

U kontekstu nastojanja da se antisovjetski kurs pojača, u izvorima ponovo pronalazimo uticaj Milovana Đilasa. Marta 1949. godine, ukazujući na sovjetski anti-

²³ „Dobro – složio se Tito – neka to ostane, dosta smo i štedeli Staljina...“ M. Đilas, *n. d.*, 104.

jugoslovenski rečnik („koji prelazi sve otvorenije u forme zastrašivanja, psovke”),²⁴ on traži ofanzivniji nastup u medijima. I zaista, tokom druge polovine 1949. godine članci koji su u *Borbi* popularisali Sovjetski Savez napokon su nestali (grafikon 2). Poslednji takav članak, usamljen i zalutao, pronašli smo u julu 1949. godine.

Konačno zaoštavanje antisovjetskog propagandnog kursa usledilo je u jesen 1949. godine, u vreme sudskog procesa Laslu Rajku u Mađarskoj i eskalacije graničnih incidenata (grafikon 3). U diplomatskim relacijama, to je vreme nastanka nove oficijelne retorike nakon obelodanjivanja američkog zajma Jugoslaviji i njenog uspešnog nastupa u OUN. Ponukan Kardeljevim govorom (na zasjedanju GS OUN, 26. septembra 1949. godine), koji je bio principijelan i „diplomatski uglađen”, kanadski ministar Pirson prokomentarisao je: „Ne verujem da ću ikada postati komunist, ali ako se to dogodi, postat ću jugoslovenski komunist!”²⁵

Grafikon 3 Broj graničnih incidenata (na granicama sa Albanijom, Bugarskom, Rumunijom i Mađarskom) po mesecima 1949. godine

Slika Sovjetskog Saveza u jugoslovenskoj štampi sazrela je do 1950. godine u potpuni antipod nekadašnje slike rajskog naselja, ekonomskih uspeha, humanosti i sreće. Ako se ranije pisalo o sovjetskim zasadima pomorandži na polarnom krugu²⁶ i tehnološkoj superiornosti i prosperitetu, od 1950. godine piše se o opštoj zapuštenosti, bedi i siromaštvu. Naišli smo na članak ispunjen fantastičnim sadržajem. Na ruskom selu živi se u zgradama i sa inventarom još iz nikolajevskih vremena, a feudalizam se povampiruje u instituciji zakupa zemlje koja se deli partijskoj birokratiji. Prilikom podele racionirane robe građani se „žigošu” (udara im se pečat na dlan), a pisac sve-

²⁴ Izlaganje Milovana Đilasa „Savjetovanje u Upravi za agitaciju i propagandu CK KPJ (...) od 28. marta 1949,” AJ-507, VIII, I/4-d-18.

²⁵ D. Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb 1988, 83–85, 100–101.

²⁶ P. Marković, *Beograd između Istoka i Zapada*, Beograd 1996, 112.

doći da je na ruskoj tržnici gledao kako se prodaju posebno kriške hleba. Jedan kupac pazario je ribu (prodavac je izvadio iz unutrašnjeg džepa na kaputu) i odmah je živu pojeo. Policajac, koji je održavao red i mir, držao je pištolj u nedrima govoreći da se plaši da bi mu ga neko ukrao iz futrole – toliko je lopovluk bio raširen u Sovjetskom Savezu.²⁷

Svakidašnje su bile optužbe Sovjeta za ekonomsko izrabljivanje zemalja narodne demokratije. *Međunarodna politika* je u junu 1950. godine donela članak u kojem se objašnjava pozadina odluke sovjetske vlade da revalvira rublju. To je učinjeno tek pošto su postignuti trgovinski aranžmani (izraženi u fiksnim obavezama u ruskoj moneti) sa istočnoevropskim zemljama kako bi im se na taj način pričinila šteta u korist „starijeg brata”.²⁸

Slika 1: Jež, 15. april 1950.

Bugarima se otima ružino ulje²⁹, Poljacima slanina, Rumunima nafta, Albancima koncentrat za bozu (slika 1). Sumnjičenje je išlo tako daleko da u listu *Naprijed* nailazimo na optužbu da se mađarsko žito izvozi u Rusiju prikriveno u cisternama za benzin.³⁰ Klišeji u kojima je predstavljena sovjetska stvarnost u Jugoslaviji već su izvanredno razvrstani i analizirani u knjizi Predraga J. Markovića³¹. Ovih nekoliko slika smo preneli smatrajući da nose izvjesnu emociju i doprinose potpunijem sagle-

²⁷ „Detalji koji teško optužuju”, *Narodna armija*, 14. januar 1952.

²⁸ „Pozadina i ciljevi revalvacije rublje”, *Međunarodna politika*, 7. jun 1950.

²⁹ „Neravnopravni odnosi Sovjetskog Saveza sa Bugarskom”, Isto.

³⁰ „Današnja Mađarska”, *Naprijed*, 11. januar 1952.

³¹ P. Marković, *n. d.*, 107–12, 122–32.

davanju posmatranog fenomena. Ono čemu ćemo posvetiti malo više prostora je postupno sazrevanje slike sovjetskog vojnika i Crvene armije u *Narodnoj armiji*, zvaničnom glasilu jugoslovenskih oružanih snaga.

Slika sovjetskog vojnika i Crvene armije

Neposredno posle rata, na stranicama *Narodne armije* nizali su se beskrajni panegirici sovjetskoj vojnoj doktrini i naročito sovjetskom oficiru: „U Sofiji kada hoće da pohvale čoveka, kažu o njemu – On je plemenit kao ruski oficir”. Tokom rata on je „uvek i u svemu bio primer vršenja dužnosti. Sovjetski oficir! U ovom imenu koje se pojavilo za vreme rata skriven je velik duboki smisao.” Ovu slavu „ne samo najhrabriji i najveštiji nego i najplemenitiji i najvelikodušnijeg oficirskog kadra, sovjetski oficiri stekli su sa jedne strane u borbama i bitkama (...) a sa druge i svojim ponašanjem u gradovima i selima oslobođenih zemalja i na okupiranoj teritoriji”³².

Već smo isticali preovlađujuću zastupljenost prosovjetskih sadržaja u ovom listu još početkom 1949. godine. Zanimljivo da su upravo u *Narodnoj armiji*, tokom 1951. i 1952, bila objavljena najstrašnija i najpotresnija svedočanstva o zverstvima sovjetskih oficira i vojnika na izmaku rata u Jugoslaviji. Kritički stav se razvijao postupno. Najpre se u člancima od decembra 1951. i marta 1952. godine, u novouvedenoj rubrici „Jedna propala misija”, počelo pisati o nekompetentnosti, nevaspitanju i lošim ljudskim osobinama ruskih oficira i instruktora. Najčešće se pominjalo pijanstvo kao uvod u nevolje koje su izazivali: oni se „ljuljaju u hodu” i „valjaju po pločnicima”, mokre na javnim mestima. U avionskoj radionici u Somboru ispijaju sav špirit, koji je trebalo da bude stavljen u stajni trap aviona. Postupno, prelazi se na ozbiljnije optužbe.

Seksualna razularenost sovjetske soldateske, obrađivana često u književnosti i filmskoj umetnosti, ukazuje se danas kao opšte mesto u završnim vojnim operacijama na Istočnom frontu³³. Upravo tim povodom nastala je i prva nesuglasica između novih vlasti u Jugoslaviji i Moskve. Milovan Đilas se usudio da protestuje posle nasilja koje su sovjetski vojnici počinili nad jednom apotekarkom u predgrađu Beograda³⁴. Sa sovjetske strane usledila je žestoka reakcija, a slučaj je kasnije dobio dodatnu dimenziju Staljinovim podrugivanjem i teatralnošću na gozbi u Kremlju, kojoj je prisustvovala (pored Andrije Hebranga i Arsa Jovanovića) i Đilasova tadašnja supruga Mitra. Ljući suze, Staljin se obratio Mitri: „Poljubiću te, mada me Jugosloveni i Đilas mogu optužiti da sam te silovao.”³⁵

³² „Osobine sovjetskog oficira”, *Narodna armija*, 25. maj 1946. i članak sa istim naslovom u broju od 1. juna 1946.

³³ V. Laker, *Istorija Evrope 1945–92*, Beograd, 101.

³⁴ „Iz gradskog komiteta su saopštili da su na Čukarici (...) sovjetski vojnici silovali i raspörili apotekaricu, na čiju je sahranu demonstrativno došlo 5000 ljudi.” M. Đilas, *n. d.*, 58.

³⁵ Isto, 59.

Priče, koje su bile prećutkivane i skrivane, otkrivene su javnosti (u rubrici „Uz lik pripadnika sovjetske armije“³⁶, maja 1952) tako eksplicitno i sa takvim pojedinostima da je najveći deo zbog prirode sadržaja teško preneti. U opisu zločina se naročito insistiralo na saučesništvu sovjetskih oficira, a u nasilju se isticalo ono koje je počinjeno nad bespomoćnim licima. Naglašavani su slučajevi koji nose izrazitu emociju i sugestiju³⁷. U jednom članku očevidac svedoči o besprizornom ponašanju sovjetskih žena u sastavu jedne tenkovske jedinice. Naočigled ljudi, usred bela dana one su počele da nasrću i „napastvuju” vojnike koji su se tu zatekli. Sličan motiv nalazimo i u priči o dočeku predstavnika „velike ruske nacije” kod našeg patrijarhalnog sveta u Kuršumliji. Oduševljeni dolaskom „oslobodioca” ljudi su ubrzo bili zgroženi kada je dvoje od njih u otvorenom džipu, pred njima uradilo to isto.

Kolumnisti *Narodne armije* pronalaze širi društveno - istorijski kontekst ovih pojava. Po njima, tu se ne radi o izolovanoj patologiji pojedinačnih zločina ili „nekakvim seksualnim aberacijama” već je posredi „sistem”, „životni stil”, „nova sovjetska etika”, „antisocijalistički pogled na život i moral” ...itd. Na ovaj način pisanje lista dobilo je potpuniji kontekst u propagandnom smislu.

Jugoslavija – SSSR 3:1

Slučaj je učinio da se na Olimpijskim igrama u Helsinkiju 1952. godine susretnu jugoslovenska i sovjetska fudbalska reprezentacija. Ovo je bilo prvi put da su Sovjeti i tzv. sateliti masovno učestvovali na nekim olimpijskim igrama. Takođe, pomenuta utakmica bilo je prvo fudbalsko odmeravanje snaga nacionalnih timova posle političkog razlaza njihovih režima. Jugoslovenski mediji posvetili su veliku pažnju ovom događaju, koji je unapred smatran za nešto više od običnog sportskog nadmetanja. Nacionalni tim personifikovao je državu i njenu politiku, a nacija je prenapregnuto slušala radijski prenos³⁸. Bilo je to verovatno prvi put da se ova vrsta sportske i nacionalne euforije dešava u Jugoslaviji. Prenos je emitovan preko javnog razglasa, a ljudi su se okupljali oko raspoloživih radio-prijemnika³⁹.

Odigrane su dve utakmice: 20. i 22. jula 1952. Prvi meč se završio nerešenim rezultatom 5:5 (iako su Jugosloveni imali prednost od 3:0 i 5:1, ali su Sovjeti uspeli da

³⁶ „Ubijeni ljudski obziri”, 8. maj 1952; „Zločinstva pod plaštom socijalizma”, 15. maj 1952, „Odsustvo stida zazora”, 22. maj 1952. Svi članci su izašli u rubrici „Uz lik pripadnika sovjetske armije”.

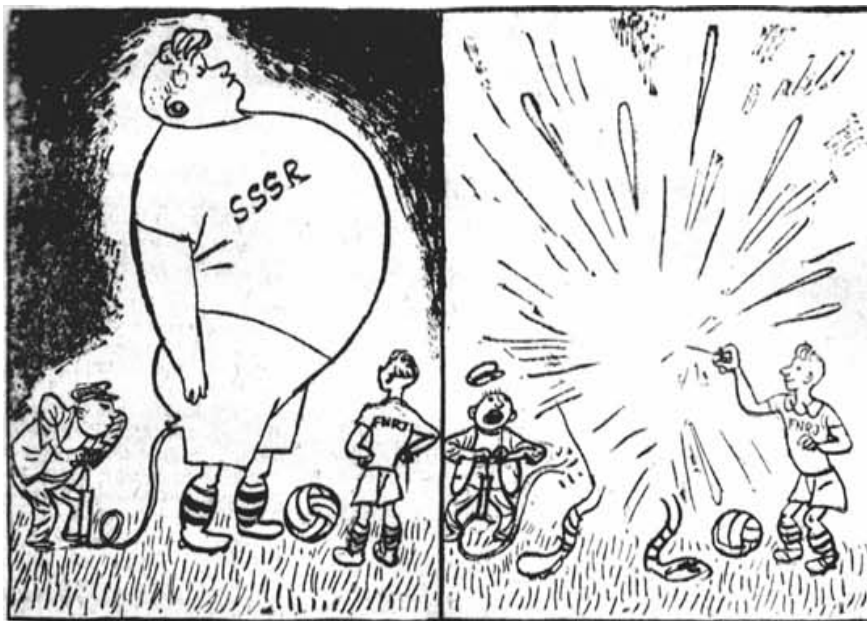
³⁷ Slučaj omladinke koja se prilikom opsade Beograda provlačila kroz nemačke položaje do sovjetske komande, da bi tamo doživela nasilje: „Svi u toj komandi su je silovali, skinuli joj ručni sat i odbacili je”.

³⁸ „Na vijest da smo izrijebani sa SSSR-om sve nas je prošla struja. Imali smo susret sa predstavnicima države koja je već pune četiri godine uzrok naših nevolja, koja stalno vrši na nas sve jači agresivni pritisak, koja danas igra razornu ulogu u međunarodnim odnosima. Nije bilo puno komentara, ali po smrknutim licima svih nas, dalo se naslućivati, da se u dušama naše ekipe proživljava koješta iz protekle četiri godine. (...) To nije bila samo sportska borba, to je bila borba u koju su naši takmičari unijeli sve ono što narodima Jugoslavije leži na duši.” Boris Bakrač, „Utisci s XV Olimpijade u Helsinkiju”, *Naprijed*, 15. avgust 1952.

³⁹ Sjjajna ilustracija data je u Kusturičinom filmu „Otac na službenom putu”.

izjednače), pa je po ondašnjim pravilima igrana još jedna utakmica. Simpatije finske publike su iz razumljivih istorijskih i političkih razloga bile potpuno na jugoslovenskoj strani. Erupcija oduševljenja nastala je posle završetka druge utakmice u kojoj su Jugosloveni ubedljivo pobedili rezultatom 3:1. Publika je provalila na teren i oduševljeno pozdravljala pobednike. Autobus u kom je ekipa napustila stadion u Tempereu (finski gradić, mesto održavanja utakmice) „probijao se doslovno centimetar po centimetar kroz gusti špalir građana”. Unutra, u autobusu „orila” se pesma „Ide Tito preko Romanije”. Finski policajci na konjima stvarali su prostor za prolaz autobusa. Čak se i hotel u kom su bili reprezentativci Jugoslavije nalazio pod opsadom oko hiljadu obožavatelja „skoro do ponoći”.⁴⁰

Nesumnjivo da je ova sportska utakmica doprinela afirmaciji Jugoslavije u svetu. Beogradski list *Politika* preneo je priču švedskog novinara o tome kako je ova sportska pobjeda (utakmicu su pratili preko radija) bila proslavljena u avionu na relaciji Štokholm – Helsinki. Putnici su bili oduševljeni porazom Sovjeta, glasno su nazdravljali, a ispijeno je „sedam flaša viskija”.⁴¹

Slika 2: Zagrebački list *Naprijed* (organ KP Hrvatske) od 25. jula 1952, karikatura povodom utakmice Jugoslavija-SSSR na Olimpijskim igrama u Finskoj.

⁴⁰ Hrvoje Macanović, „Skok u slobodu”, *Naprijed*, 15. avgust 1952.

⁴¹ „U avionu je proslavljena pobjeda”, *Politika*, 26. jul 1952.

U Beogradu, pobjeda je proslavljena uz masovna okupljanja i pokliče fudbalerima i državnom rukovodstvu. Povorke su prolazile kroz centralne gradske ulice uz povike: „Bolji naši, nego staljinaši!”, „Naši fudbaleri – pravi bombarderi!”, „Titovi su jači” itd. Pobjedu su oglasile i sirene sa jugoslovenskih brodova.⁴² Zagrebački list *Naprijed* doneo je karikaturu na kojoj se vidi klišeirani sovjetski kadrovik sa kačketom kako naduvava sovjetskog fudbalera. Na sledećoj slici jugoslovenski fudbaler probija ovaj naduvani mehur (slika 2).⁴³

Stišavanje napetosti (1953–1955)

Staljinova smrt je, po svedočenju Đilasa i Dedijera, izazvala olakšanje, pa čak i radost u jugoslovenskom partijskom vrhu.⁴⁴ Iako je već tokom 1952. postalo jasno da do direktnog napada SSSR-a neće doći, odlazak Staljina sa političke pozornice je omogućio popuštanje zategnutosti, a zatim i približavanje Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Jugoslovensko rukovodstvo na čelu sa Titom je donekle uvijeno i kroz fraze, ali ipak odlučno, zahtevalo od Moskve da prizna pogrešnost Staljinove politike i preduzme inicijativu za normalizaciju odnosa.⁴⁵ U isto vreme Tito je, u govoru u Batajnici krajem maja 1953, uveravao Zapad da Jugoslavija ostaje verna svojim obavezama (prema Zapadu), ali i da želi normalizaciju sa Istokom.⁴⁶ Promene su se osetile i na unutrašnjem planu. Tito je započeo kritiku liberalizacije i „ uticaja nama tuđih shvatanja u našem svakodnevnom životu, i to u vrlo osetljivim pitanjima, kao što su naprimjer, kulturni i društveni život, štampa i nauka, odnos među ljudima”.⁴⁷

Ankarski ugovor i Balkanski savez, sklopljeni 1953. i 1954. godine, predstavljali su vrhunac približavanja Jugoslavije Zapadu. Predrag Marković navodi da je za promenu delimično prozapadnog raspoloženja masa iskorišćena odluka Angloamerikanaca da se povuku iz zone A i tako je prepuste Italiji na upravu.⁴⁸

Od hapšenja Berije u junu 1953. godine, teče lagana, ali ipak konstantna normalizacija odnosa sa Istokom. U junu Jugoslavija i Sovjetski Savez razmenjuju ambasadore, a do kraja 1953. normalizuju se odnosi sa Albanijom, Mađarskom i Bugarskom. Jugoslavija i SSSR 1954. sklapaju prvi kratkoročni trgovinski sporazum, doduše vredan svega 5 miliona dolara, a Višinski u OUN-u podržava jugoslovensko-italijanski

⁴² „Pobjeda naše fudbalske reprezentacije...”, *Politika*, 23. jul 1952.

⁴³ *Naprijed*, 25. jul 1952.

⁴⁴ M. Đilas, *Pad nove klase*, 141.

⁴⁵ D. Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu 1948–1955*, 467.

⁴⁶ *Isto*, 506.

⁴⁷ *Isto*, 507.

⁴⁸ Predrag J. Marković, *Beograd između Istoka i Zapada 1945–1965*, 94. U Beogradu su oktobra 1953. organizovane velike demonstracije u kojima je pretučen službenik američke ambasade i zapaljena američka zastava. Demonstranti su nasrtali i na sve Beograđane koji su delovali prozapadno ili su imali kod sebe bilten deljen u Američkoj čitaonici. O ovome opširnije: P. J. Marković, *n. d.*, str. 102–103. i D. Bekić, *n. d.*, 550.

dogovor oko Trsta koji je godinama, čak i kao mogućnost, odbacivan. Januar 1955. doneo je konačan krah ekonomske blokade.⁴⁹ Ipak, sve ovo nikako nije značilo i povratak Jugoslavije u lager. Tito je kritikovao stvaranje Varšavskog pakta, a Hruščovljeva „kanosa”, kako je naziva *Njujork tajms* od 25. maja 1953. godine,⁵⁰ i Beogradska deklaracija su normalizovale odnose između država i vlada, dok su partijski odnosi ostali po strani.⁵¹

Tokom 1955. Jugoslavija se sve brže udaljava i od jednog i od drugog bloka. Ona podržava antikolonijalne pokrete, i politički i vojno, a zalaže se i za ujedinjenje i neutralizaciju Nemačke. Jugoslovenska politika ekvidistance je, navodi Bekić, odgovarala i Amerikancima. Nova administracija, sa predsednikom Ajzenhauerom i državnim sekretarom Dalesom na čelu, smatrala je da je neutralizacija Jugoslavije bolje i realnije rešenje od njenog privlačenja Zapadu. Tako, ukazuje Bekić, jugoslovensko opredeljenje za nesvrstanost nije bilo samo izbor Tita i partijskog vrha, već je odgovaralo i najjačoj zapadnoj sili koja je u skladu sa tim i krojila svoju (jugoslovensku) politiku.⁵²

⁴⁹ Tada je sklopljen prvi godišnji trgovinski sporazum Beograda i Moskve posle 1948, a potpisani su i trgovinski ugovori sa Mađarskom, Čehoslovačkom i Poljskom. V: D. Bekić, *n.d.*, 670.

⁵⁰ D. Bekić, *n. d.*, 707.

⁵¹ *Isto*, 727.

⁵² *Isto*, 618.

*Summary***A Contribution to Research of Perception of Soviet Reality
in Yugoslav Media**

The Yugoslav communist regime's clash with Stalin in the summer of 1948 is today believed to be a unique event in the global cold-war relations of the last century. It was the one and only regime of the Soviet East-European satellites that managed to break away from their embrace and survive in power. In addition to this, we are not familiar with any other example of such a radical change in a foreign policy of a country in the cold war: from a complete dependence on the East to a full cooperation with the West. A certain paradox existed in Yugoslavia at that time: the totalitarian order with official revolutionary ideology of Marxism-Leninism was surviving in power due to the military and financial support of the West.

In the summer of 1948, the clashes with the Cominform produced dramatic turns in the Yugoslav regime foreign policy orientation, ideology and real-policy. The daily political phraseology of the Yugoslav authorities and media was adjusted to these great changes. The altered perception of the Western World suited the metamorphosis of the picture of the USSR. In the final result, stereotypes of the negative picture of the East and the West changed places.

After some hesitation during 1948, Yugoslav media started to severely criticize Soviet political system in 1949. Soviet authorities and Stalin were blamed for crimes against world peace, humanity and socialism, for colonial exploitation of East-European countries. The Soviet foreign policy was perceived as a new imperialism by the Yugoslav media. Once portrayed as country of wealth and plentitude, the USSR suddenly became synonym for hunger, poverty and people begging for food. According to Yugoslav newspapers, some forms of restored feudalism were noticed in Soviet vil-lages and peasants used agricultural tools made during the reign of Nikolai II. There was so many crime and criminals on streets that even a policemen felt insecure. One of them hid his pistol in internal pocket because he was afraid that someone could still it from the holster on his uniform. Perhaps the greatest transformation is noticeable in the image of Red Army and Soviet soldiers. Horrible stories of numerous crimes and violence they committed on territory of Yugoslavia 1944/45 were published in official army newspaper *Narodna armija*. Those crimes were perceived not as an individual acts of mental insanity, but as clear proof of the „system” and „life style” in USSR, also as an express of „new Soviet ethics” and „antisocialist attitude towards life and moral-ity”.